

Posesti Krške škofije na Kranjskem v 12. in 13. stoletju

Martin Bele*

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 94(497.4)"11/12", 27-774(497.4)"11/12"

Martin Bele: Posesti Krške škofije na Kranjskem v 12. in 13. stoletju. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 87=52(2016), 3, str. 11–37

V prispevku so obravnavane posesti, ki jih je Krška škofija (današnja Celovška škofija) v 12. in 13. stoletju imela na območju Kranjske. Teh posesti je bilo v primerjavi s tistimi na današnjem slovenskem Štajerskem ali Koroškem razmeroma malo. Večina se jih je nahajala na današnjem severnem Dolenjskem. Na njih je do konca 13. stoletja zrastle osem gradov, Škrljevo, Obla Gorica, Lebek, Boštanj, Štrasberk, Mokronog, Erkenštajn in Rekštanj. Skozi ves obravnavani čas so krški kranjski ministeriali skoraj vedno stali ob robu političnega dogajanja. Edina izjema med njimi je bil Nikolaj Lemberški.

Ključne besede: Krška škofija, Kranjska, 12. in 13. stoletje, Škrljevo, Obla Gorica, Lebek, Boštanj, Štrasberk, Mokronog, Erkenštajn, Rekštanj

1.01 Original Scientific Article

UDC 94(497.4)"11/12", 27-774(497.4)"11/12"

Martin Bele: The Diocese of Gurk Estates in Carniola in the 12th and 13th Century. Review for History and Ethnography, Maribor 87=52(2016), 3, pp. 11–37

The treatise discusses the Diocese of Gurk (today Roman Catholic Diocese of Gurk-Klagenfurt), 12th century estates in Carniola. There were only a few compared with the number of those in the today's Slovene Styria and Carinthia. The majority of the estates were in the area of the present-day northern Lower Carniola. Until the end of the 13th century, eight castles were built there: Škrljevo, Obla Gorica, Lebek, Boštanj, Štrasberk, Mokronog, Erkenštajn and Rekštanj. Throughout the whole period discussed in this

* Dr. Martin Bele, doktor znanosti, asistent, Univerza v Mariboru, Filozofska Fakulteta, Oddelek za zgodovino, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, martin.bele@gmail.com

treatise, they were left aside the political development. The only exception was Nicholas of Lemberg.

Key words: Diocese of Gurk, Carniola, 12th and 13th century, Škrljevo, Obla Gorica, Lebek, Boštanj, Štrasberk, Mokronog, Erkenštajn, Rekštanj

Krška škofija z današnjim sedežem v Celovcu je ena najstarejših škofij v vzhodnoalpskem prostoru. Ustanovljena je bila že v drugi polovici 11. stoletja. Njene posesti so se v 12. in 13. stoletju primarno nahajale na območju Koroške in današnje slovenske Štajerske, nekaj pa jih je škofija imela tudi na Kranjskem. Čas 12. in 13. stoletja je bil v vzhodnoalpskem prostoru turbulentno obdobje mnogih političnih in upravnih sprememb. V te spremembe so bili vpleteni takratni krški škofje in tudi plemiči, ki so krške posesti (tudi na Kranjskem) tedaj imeli v svojih rokah. Da bi bolje razumeli splošne razmere, v katerih so škofje in plemiči živeli in delovali, se bomo v pričujoči raziskavi, še preden se posvetimo krškim posestim na Kranjskem, posvetili pregledu nastanka in politične zgodovine tako Kranjske kot Krške škofije.

KRATKA POLITIČNA ZGODOVINA

Iz Vzhodnofrankovske države je po izumrtju vzhodnofrankovskih Karolin gov (leta 911) izšlo t. i. nemško kraljestvo (*regnum Teutonicum*). Nemški kralj Oton I. je sredi 10. stoletja svojo oblast razširil še nad Italško kraljestvo, nato pa se je leta 962 v Rimu dal kronati za cesarja. Cesarstvo na zahodu (*Sacrum imperium Romanum*) je bilo tako obnovljeno. Vanj je velika večina slovenskega ozemlja nato spadala skoraj devet stoletij.¹ Kmalu po porazu Madžarov pri Augsburgu leta 955 je na vzhodni meji cesarstva nastala vrsta (mejnih) grofij, ki naj bi državo varovale pred slovansko in ogrsko nevarnostjo. Leta 973 je bila prvič omenjena mejna grofija Kranjska. Do okrog leta 1000 je bil njen mejni grof podrejen oblasti bavarskega oziroma koroškega vojvode, nato pa neposredno kroni. Prvotna Kranjska je obsegala le Gorenjsko, Ljubljansko kotlino in vzhodno Notranjsko.² Vzhodno od Kranjske je v istem času obstajala (mejna?) grofija Savnija, ki pa se je po letu 1036 razdrobila. Njen dolenjski del med Savo in Krko se je v 13. stoletju trajno povezal s Kranjsko, zanj pa se je uveljavilo ime Slovenska marka (oz. Marka). Okrog leta 1200 so

¹ Peter Štih, Vasko Simoniti, *Na stičišču svetov; Slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja* (Ljubljana, 2009), 89–90; Frank Rexroth, *Deutsche Geschichte im Mittelalter*, 20–23.

² Miha Kosi, Visoki in pozni srednji vek (10.–15. stoletje), *Slovenski zgodovinski atlas* (Ljubljana, 2011), 61, 68.

grofje Višnjegorski osvojili tudi območje Bele krajine, ki je posledično prav tako postalo del Kranjske.³

Kranjsko je leta 1093 iz cesarjevih rok prejel oglejski patriarh (pred tem že leta 1077), vendar se tam ni mogel uveljaviti niti on niti njegovi nasledniki. V 12. in 13. stoletju je bila Kranjska teritorialno v veliki meri razbita in razdeljena med pet velikih škofijskih posestnikov (poleg Krke in Ogleja še Salzburg, Freising in Brixen). Poleg tega je imelo tam posesti tudi večje število plemiških rodbin (med drugim koroški vojvode Spanheimi ter grofje Andeški, Ortenburški, Vovbrški, Višnjegorski in Bogenski). Med njimi je obstajala močna konkurenca in zdelo se je, da je mejna grofija povsem razpadla. Listine 12. stoletja kranjskih mejnih grofov sploh niso več omenjale. Leta 1209 je oglejski patriarh od cesarja ponovno dobil mejno grofovstvo, vendar je šlo v praksi le za naslov. Z združevanjem kranjskih posesti in političnih moči so v začetku 13. stoletja začeli grofje Andeški. Henrik IV. Andeški si je po ženi Zofiji najprej pridobil višnjegorsko gospostvo. Celo andeško-višnjegorsko dediščino je preko poroke s Henrikovo nečakinjo Nežo nato dobil v roke avstrijsko-štajerski vojvoda Friderik II. Babenberški, ki se je zato začel imenovati »gospod Kranjske.«⁴

Ko se je Neža ponovno poročila z Ulrikom Spanheimskim, je ta uspel združiti staro spanheimsko ozemlje (Ljubljano in Kostanjevico) in ženine obsežne andeške posesti na Gorenjskem. Poleg tega se je uspel uveljaviti tudi kot gospod višnjegorskih ministerialov v Marki.⁵ Po Ulrikovi smrti leta 1269 si je njegove posesti na Kranjskem pridobil češki kralj Otokar II. Přemysl, ki je tisti čas imel tudi naslov avstrijskega, štajerskega in koroškega vojvode. Njegova premoč v vzhodnoalpskem prostoru pa ni dolgo trajala. Po dolgoletnem sporu s kraljem Rudolfom Habsburškim se je leta 1278 z njim spopadel v bitki pri Dürnkrutu, kjer je izgubil življenje.⁶ Rudolf je leta 1282 Avstrijo, Štajersko in Kranjsko (z Marko) podelil svojima sinovoma Albrehtu in Rudolfu II. Že leta 1279 je Kranjsko (skupaj z Marko) sicer zastavil svojemu zavezniku, goriško-tirolskemu grofu Majnhardu. Ta je ostala v goriško-tirolskih rokah vse do leta 1335, ko so Habsburžani neposredno gospostvo nastopili tudi tam (V Savniji severno od Save že leta 1311). V času, ko je kralj Rudolf Kranjsko za-

³ Miha Kosi, ... quae terram nostram et Regnum Hungariae dividit ... (Razvoj meje cesarstva na Dolenjskem v srednjem veku). *Zgodovinski časopis* (2002), 64–66, 90.

⁴ Karl Lechner, *Die Babenberger; Markgrafen und Herzoge von Österreich* (Wien, Köln, Weimar, 1994), 213; Štih, Simoniti, *Na stičišču svetov*, 109–113.

⁵ Andrej Komac, *Od mejne grofije do dežele; Ulrik III. Spanheim in Kranjska v 13. stoletju* (Ljubljana, 2006), 191–195.

⁶ Heinz Dopsch et al., *Die Länder und das Reich; Der Ostalpenraum im Hochmittelalter* (Wien, 1999), 480; Jörg K. Hoensch, *Přemysl Otakar II. von Böhmen; der goldene König* (Graz; Wien; Köln, 1989), 248.

stavil Majnhardu, pri njej ni šlo več za staro mejno grofijo, temveč za združeno višnjegorsko-andeško-spanheimsko gospodstvo, ki ga je pred svojo smrtjo kontroliral vojvoda Ulrik Spanheimski. Preživeta mejna grofija je utonila v pozabo, razen v Ogleju, ki se ji ni nikdar odpovedal.⁷

Krška škofija na Kranjskem (in v Marki) je bila le ena izmed mnogih zemljiških posestnikov. Svoja tamkajšnja posestva je dobila kot naslednica nunskega samostana v Krki na Koroškem, ki ga je leta 1043 ustanovila Hema Krška. S Hemo se je približno v začetku 11. stoletja poročil Viljem II., grof v Brežah in (mejni?) grof v Savniji, ki je izviral iz rodu bavarskih Wilhelmincev. Hema je po materini strani verjetno izvirala iz bavarske vojvodske dinastije Luitpoldingov. S poroko Heme in Viljema je nastal t. i. Hemin rod. Viljema so že leta 1036 umorili, pa tudi njuna sinova sta zgodaj umrla. Iz rodu Heminega sorodnika Askvina so kasneje očitno izšle svobodne rodbine grofov Višnjegorskih, grofov Plainskih in gospodov iz Vojnika. Na seznam visoko plemiških rodbin, ki so izvirale ali bile sorodstveno oziroma posestno povezane z Askvinom, so spadali še Vovbrški in Pfannberški grofje, svobodni (grofje) iz Selč (Zeltschach) in Glödnitz ter svobodni Žovneški (kasnejši grofje Celjski).⁸

Po smrti moža in sinov je Hema postala ena najbogatejših žena svoje dobe. Poleg posesti, ki jih je na Koroškem podedovala po svojih starših, so ji leta 1036 pripadle verjetno še obsežnejše posesti njenega pokojnega moža. Slednje so bile v večini na slovenskem Štajerskem in Dolenjskem. Vse posesti, ki so se zdaj združile v njenih rokah, so bile v Furlaniji, ob zgornji Aniži, na Koroškem (prostor Brež, Krke in Trušenj), v Posavinju in Posotelju (prostor severno in vzhodno od Celja, Kozjansko, Bizeljsko) ter na Dolenjskem (med Krko in Savo ter Mirno in Savo). Hema se v situaciji, v kateri je bila po letu 1036, ni odločila za vnovično poroko. Velik del svoje posesti se je odločila nameniti svojemu samostanu. Podelila mu je več svojih posesti na Koroškem, vso posest, ki jo je imela v Savniji (z izjemo štirih vasi severno od Šentjurja in posestva ob Savi, pri katerem je šlo za kasnejši Rajhenburg). Prav tako je samostan od Heme dobil Škrlevo z drugimi vasi pri Šentrupertu na Dolenjskem.⁹ Njenim sorodnikom Askvincem je kljub vsemu temu še vedno ostalo dovolj posesti, da so bili še konec 11. stoletja eni najmočnejših gospodov v regiji, čeprav so kmalu zatem izgubili vso svojo moč.

⁷ MDC V, št. 532; Štih, Simoniti, *Na stičišču svetov*, 116–117; Komac, *Kranjska*, 238–239.

⁸ Ljudmil Hauptmann, *Grofovi Višnjegorski, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Razredi filologiško-historički i filozofiško-juridički* (1935), 215–219; Heinz Dopsch, *Die Stifterfamilie des Klosters Gurk und ihre Verwandtschaft, Carinthia I* (1971), 111, 121.

⁹ MDC I, št. 16–18; Peter Štih: *Zgodovinsko o Hemi Krški, Emina romarska pot; Hemma Pilgerweg; Ema's route of pilgrimage: zbornik referatov* (Podsreda, 2007), 17–19.

Hemin krški samostan ni dolgo obstajal. Tamkajšnje nune niso živele po strogih samostanskih pravilih sv. Benedikta, ampak so raje uporabljale svobodnejšo kanonikalno obliko skupnega življenja. Posledično se je že v 11. stoletju v času cerkvenega reformnega gibanja pojavil očitek o njihovem nemoralnem in nediscipliniranem življenju. Že okrog leta 1070 je bil samostan v Krki razpuščen. Na mestu le-tega je salzburški nadškof Gebhard leta 1072 ustanovil škofijo in jo uredil po vzoru nekdanjih karantanskih pokrajinskih škofov iz 8., 9. in 10. stoletja. Karantanski pokrajinski škofje niso imeli lastne dieceze, imenovali pa so jih salzburški (nad)škofi. Podobno je bilo tudi s krškimi škofi, ki naj bi bili le vikarji svojega metropolita. Lastne dieceze niso imeli, škofija je bila brez stolnega kapitlja, pravico izbire krškega škofa pa je ponovno imel salzburški nadškof. Šele krški škof Roman I. (1131–1167) je dosegel, da ji je salzburški nadškof Konrad I. leta 1131 določil majhno, vsega osem ali devet župnij obsegajočo diecezo, škofija pa je dobila tudi svoj stolni kapitelj.¹⁰ Do dokončne poravnave med Salzburgom in Krko glede volitev in imenovanj krških škofov je prišlo oktobra 1232. Salzburški nadškof je moral krškemu stolnemu kapitolu predstaviti tri kandidate. Izvoljenega kandidata je nato potrdil, ta pa je nadškofu prisegel zvestobo. Po tem dogovoru je bilo vprašanje emancipacije Krške škofije od Salzburga dokončno postavljeno na stranski tir.¹¹

LEGA KRŠKIH POSESTI NA KRANJSKEM

Svoja posestva je Krška škofija torej dobila kot naslednica nunskega samostana v Krki. Velika večina njenih posesti na območju današnje Slovenije je sicer ležala na današnjem slovenskem Štajerskem (predvsem na Kozjanskem), kjer je ob koncu 13. stoletja stalo kar 28 gradov (do leta 1322 je nato nastal še eden).¹² Posestva na Kranjskem so bila mnogo manjšega obsega. Na njih je v našem približnem časovnem okviru nastalo le osem gradov, pa še ti (kot bo vidno v nadaljevanju) najverjetneje nikoli niso nastali vsi hkrati. Večina krških posesti na Kranjskem ni ležala na ozemlju ožje Kranjske 10. stoletja, temveč v Slovenski marki med Savo in Krko.¹³ Bila so torej južni del Hemine posesti v Savniji, ki jo je, kot smo povedali, v celoti podelila svojemu samostanu. Te posesti niso bile del ozemlja Heminih prednikov, temveč last njenega

¹⁰ Štih, Zgodovinsko o Hemi, 8, 19–20; Jakob Obersteiner, *Die Bischöfe von Gurk: 1072–1822* (Klagenfurt, 1969), 24.

¹¹ MDC I, št. 538; Martin Bele, *Posesti Krške škofije na področju današnje slovenske Štajerske v drugi polovici 13. stoletja*, 1. del. *Studia Historica Slovenica* (2012), 568–569.

¹² Bele, *Posesti Krške škofije* 2, 19–20.

¹³ MDC I, št. 17 (I).

moža Viljema II., ki jih je ta dobil z več kraljevimi darovnicami. Med drugim je Viljem leta 1016 od cesarja Henrika II. dobil 30 kraljevskih hub okrog Kozjega na Kozjanskem ter vse, kar je vladar še imel med Savo, Savinjo, Sotlo in Mirno. Od Henrikovega naslednika Konrada II. je devet let kasneje dobil še 30 kraljevskih hub med Koprivnico, Hudinjo in Voglajno ter med Krko in Savo. Sem so bile vštete še vse med omenjenimi rekami stoječe gore, doline in gozdovi, ki so do tedaj še pripadali Konradu. Vse te (in tudi druge) darove je Konrad Viljemu decembra 1028 še enkrat potrdil.¹⁴

Nemogoče je čisto natančno določiti, kje so ležala posestva, hube, gore, doline in gozdovi, ki jih je Viljem II. v zgoraj opisanem času dobil. Iz virov, ki so nam na razpolago, že na začetku ni možno ugotoviti, kaj je cesar Henrik II. med Savo, Savinjo, Sotlo in Mirno v tistem trenutku (leta 1016) še imel. Enako lahko rečemo glede gor, dolin in gozdov med Koprivnico, Hudinjo in Voglajno ter med Krko in Savo, omenjenih v darovnici iz leta 1025. Glede 30 kraljevskih hub je Konrad dal Viljemu izbiro. Ta si jih je lahko (med že prej omenjenimi rekami) izbral tam, kjer ga je bila volja. Prav tako ni nujno, da je vsa zgoraj omenjena posest po Viljemovi smrti (preko Heme) prešla v roke samostana. Vsaj del te posesti (namreč v Savniji) si je moral prisvojiti Hemin sorodnik Askvin. Ta del je preko njegovih potomcev kasneje prišel v roke Višnjegorskih, Vovbrških, Žovneških in Vojniških. Ta možnost se mi zdi zelo verjetna zaradi dejstva, da so posesti Heminega rodu v Savniji, kakor se zdi, izvirale izključno iz Viljemove in ne tudi s Hemine strani.¹⁵ Askvin kot Hemin in ne Viljemov sorodnik (*consanguineus*) tam pred nastankom Heminega rodu torej ni mogel imeti svojih lastnih posesti (razen, če jih je dobil z danes neznanimi darovnicami). Glede na to, da so Višnjegorski, Vovbrški, Žovneški in Vojniški kasneje imeli posesti na področju nekdanje Viljemove Savnije in bili morda Askvinovi dediči, se zdi verjetno, da je Askvin po Viljemovi smrti vsaj del svojih posesti pridobil preko Heme (medtem ko je vsaj del tistih na Koroškem verjetno imel od svojih prednikov).¹⁶ Ko je Hema svojemu samostanu podelila »vso posest, ki jo je imela v Savniji«, ¹⁷ s tem verjetno ni bila mišljena čisto vsa posest, ki jo je njen mož nekoč pridobil z vladarskimi darovnicami. V tistem trenutku je vsaj del te posesti že nadziral Askvin, kate-

¹⁴ MDC I, št. 12, 14–15; Miha Kosi, Na meji imperija: Kostanjevica in oblikovanje državne meje na Dolenjskem v srednjem veku. *Vekov tek: Kostanjevica na Krki 1252–2002: zbornik ob 750. obletnici prve listinske omembe mesta* (Kostanjevica na Krki, 2003), 77.

¹⁵ D. Arnolf, št. 138, 162, 193; D. LK., št. 27; D. O. II., št. 110; MDC I, št. 9, 12–15; Štih, Zgodovinsko o Hemi, 12–17; – Peter Štih, Izvor in začetki škofijske posesti na današnjem slovenskem ozemlju. *Blaznikov zbornik: In memoriam Pavle Blaznik* (Ljubljana-Škofja Loka, 2005), 38–39.

¹⁶ Gradivo III, št. 417; Štih, Simoniti, *Na stičišču svetov*, 83.

¹⁷ MDC I; št. 17 (»...omnia que in Sovnital proprie habuerat...«); Gradivo III, št. 126.

rega potomci so še konec stoletja nosili naslov savnijskih mejnih grofov. Tudi ta naslov so, očitno preko Heme, dobili od Viljema II.¹⁸

Slika 1: Posestna razdelitev na jugovzhodu Svetega rimskega cesarstva leta 1209

Večji del posesti na Kranjskem, ki so Krški škofiji pripadle kot naslednici krškega samostana, je ležal v osrednji Mirenski dolini in imel središče v Mokronogu. Na svojem zahodnem delu je mejil na svibensko gospodstvo, ki ga je ločevalo od druge (mnogo manjše) krške posesti s središčem v Obli Gorici (pri Primskovem na Dolenjskem). Tretji del krške posesti na Kranjskem je imel središče na gradu Lebek severno od Save (v bližini Vač pri Litiji). V slednjem primeru je šlo za edino krško posest, ki se ni nahajala v Slovenski marki,

¹⁸ UBSt I, št. 94; Štih, Simoniti, *Na stičišču svetov*, 110.

temveč na robu stare kranjske mejne grofije oziroma na južnem delu kasnejše Gorenjske. Vsi trije deli opisane krške posesti so na svojem jugu (Obla Gorica pa tudi na severu in zahodu) mejili na veliko posest grofov Višnjegorskih, ki se je po letu 1200 raztezala od Save na severu pa vse do Kolpe na jugu.¹⁹ Hema svojemu samostanu na Kranjskem (kakor tudi drugod) torej ni podelila popolnoma sklenjene posesti. Velik del nekdanjih Viljemovih posesti na tem območju je po Viljemovi smrti, kot smo že povedali, pripadel Askvincem.

OBRAVNAVA POSAMEZNIH KRŠKIH GRADOV

V 11. stoletju je na širšem območju severno od Krke nastala vrsta cerkvenih središč, ki nam dajo slutiti večja poselitvena jedra. Eno izmed teh je bilo tudi v Šentrupertu, poleg leta 1044 Krki darovane posesti Škrljevo (*Grailach*).²⁰ Medtem kot poldrugi kilometer oddaljeno cerkev sv. Ruperta poznamo že v 12. stoletju,²¹ pa o gradu ali dvoru Škrljevo v danes ohranjenih srednjeveških listinah ni nobenega sledu. Poznamo ga posredno, namreč iz omembe nekega Majnharda iz Škrljevega. Ta je bil v neki listini iz leta 1163, skupaj s Hermanom iz Oble Gorice, označen kot *purcravius*.²² Ivan Jakič označuje Majnharda (ne pa tudi Hermana) za oglejskega ministeriala, vendar se mi to ne zdi verjetno. Res je, da je listino, v kateri se Majnhard pojavlja, izdal oglejski patriarh (hkrati pa v njej ni omenjenega krškega škofa), vendar to še ni zadosten razlog za zgornjo domnevo. Izdana je bila z namenom urediti pravni status kapele sv. Marjete v Velesovem. To je bila (glede na lego dotične kapele južno od Drave) patriarhova pristojnost, prav ničesar pa ni pomenila za Majnharda ali samo Škrljevo, ki je vsekakor bilo krška posest. Gotovo sta se Majnhard in Herman v listini pojavila le zaradi dejstva, da je bila izdana v Škrljevem. Dokazov za Jakičevo trditev, da je bilo le-to skoraj celo 12. stoletje v posesti Ogleja, ne vidim.²³ Najverjetneje je torej, da je šlo pri Majnhardu za krškega ministeriala. Čas nastanka gradu v Škrljevem je težko določiti. Njegov

¹⁹ Kosi, *Quae terram nostram*, 46; Kosi, Visoki in pozni srednji vek, 68 (Posestna razdelitev na jugovzhodu Sv. rimskega cesarstva med l. 1209 in 1228 – zemljevid); Komac, *Kranjska*, 88 (Gospodstva vojvode Friderika II. Babenberškega v letih 1230–1246 – zemljevid), 127 (Gospodstvo grofov Višnjegorskih v Marki na začetku 13. stoletja – zemljevid).

²⁰ Gradivo III, št. 129; Kosi, *Quae terram nostram*, 46; Kosi, Na meji imperija, 77.

²¹ Gradivo IV, št. 462 (»... *apud Crilog in ecclesia S. Ruberti* ...«); Ivan Stopar, *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji, II. Dolenjska, Porečje Temenice in Mirne*, 14 (Ljubljana, 2002), 105.

²² Gradivo IV, št. 462 (»... *Megnardo de Crilog et Hermannno de Wolchenberg purcrauiis* ...«); Stopar, *Gradovi* 14, 105.

²³ MDC I, št. 17; Gradivo IV, št. 99, 462; Ivan Jakič, *Vsi slovenski gradovi: leksikon slovenske grajske zapuščine* (Ljubljana, 1997), 227, 329.

tloris kaže na nastanek v zgodnjegotski dobi (v 13. ali morda 14. stoletju).²⁴ V Majnhardovem času je šlo najverjetneje le za lesen, bolj ali manj utrjen dvor in ne že za zidano stavbo.

Prvi grad, ki je nastal na krških kranjskih posestih, je bil očitno tisti v Obli Gorici (*Wolkenburg*). Bil je eden tistih redkih gradov, za katere imamo v virih izpričano, kdo jih je zgradil. To je bil že omenjeni krški škof Roman I. Krški ministeriali v Obli Gorici so se omenjali le med letoma 1161 in 1228.²⁵ Očitno niso nikoli dosegli pomembnejših položajev izven svojega lokalnega okolja, v virih pa so se v veliki večini primerov pojavljali v spremstvu svojih škofov in drugih krških ministerialov.²⁶ Večina slednjih je bila iz območja slovenske Štajerske, pač zato, ker jih je bilo tam mnogo več kot pa tistih na Kranjskem. Škof Roman I. je poleg Oble Gorice zgradil še tri druge gradove, med njimi Prežin (nad Šentjanžem in Voglajno v bližini Štor). Pri gospodu Hermanu iz Oble Gorice, ki ga je v virih moč zaslediti med letoma 1161 in 1163,²⁷ bi lahko šlo za istoimenskega moža, ki se je med letoma 1158 in 1189 imenoval po Prežinu.²⁸ Sorodstvene vezi med krškimi ministeriali okrog leta 1200 namreč nakazujejo na le dve ali tri rodbinske združbe, ki so morda izvirale iz Koroške.²⁹

Možno bi torej bilo, da bi šlo pri omenjeni dvojici za isto osebo, iz katere bi izvirali krški ministerialni rodbini tako v Obli Gorici kot v Prežinu. Verjetnost, da sta bili ti dve ministerialni rodbini sorodstveno povezani, je sicer zelo majhna. Skupne točke so ime Herman (ki se pojavlja v istem časovnem obdobju in nikdar sočasno), isti fevdni gospod (krški škof), isti graditelj obeh gradov (Roman I.) ter dejstvo, da oba Hermana najdemo v družbi Ernesta iz Pilštanja,³⁰ enega najpomembnejših krških ministerialov druge polovice 12. stoletja. Vse to pa je mnogo premalo za trditev, da gre pri obeh Hermanih nedvomno za enega samega. Še najbolj prepričljivo bi bilo, če bi se pri družinskih članih obeh mož (večkrat) pojavljala ista imena.

Medtem ko sta med prežinskimi ministeriali najpogostejši imeni Herman in Eberhard, se Herman med tistimi iz Oble Gorice pojavi le enkrat, ostala imena (med njimi ni nobenega Eberharda) pa se ne ponavljajo. Res je sicer, da se v obeh rodbinah pojavi (v tistem času zelo razširjeno) ime Henrik, a je

²⁴ Stopar, *Gradovi* 14, 104.

²⁵ MDC I, št. 247; Miha Kosi, Marginalije h knjigi Vitez in grad, *Zgodovinski časopis* (2007), 216.

²⁶ Gradivo IV, št. 421, 442 (?), 462, 898; Gradivo V, št. 147, 177, 265–266, 431, 489.

²⁷ Gradivo IV, št. 421, 442 (?), 462.

²⁸ Gradivo IV, št. 373, 533, 574, 759.

²⁹ Dušan Kos, *Vitez in grad; vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja* (Ljubljana, 2005), 21.

³⁰ Gradivo IV, št. 373, 421, 442 (?), 533, 559 (?), 574.

Henrik iz Oble Gorice omenjen v letu 1197,³¹ Prežinski pa šele 1293. Po vsem povedanem je torej možno zaključiti, da pri ministerialih v Prežinu in Obli Gorici najverjetneje ni šlo za dve veji iste rodbine. Možnost za to sicer obstaja, vendar spričo pomanjkanja virov ne moremo o tem reči nič konkretnjšega.

Po Hermanu sta se po Obli Gorici v naslednji generaciji imenovala Ulrik (1197) in Rajner oz. Rajnhard (1197–1225). Njune sorodstvene povezave s Hermanom (pa tudi med seboj) ni možno določiti. Domnevamo lahko, da sta bila njegova sinova, a pri domnevi tudi ostane. Poleg njiju so se leta 1197 omenjali še Mantvin, Henrik, Hartvik in Albert, za katere pa prav tako ni mogoče reči, v kakšnem razmerju so bili med seboj.³² Rajner je imel hčer Kunigundo (1225) in sina Engelšalka (1209–1228). Engelšalk je leta 1228 v Obli Gorici imel fevd z vsaj 16 kmetijami.³³ Kunigunda je bila ministerialka oglejskega patriarha, ki jo je ta leta 1225 odstopil krškemu škofu Ulriku v zameno za neko krško ministerialko.³⁴ Še najbolj verjetno se zdi torej, da je bil Rajner poročen z oglejsko ministerialko, s katero je imel otroke, ki so bili (kakor je bilo v takih primerih običajno) razdeljeni med krško in oglejsko Cerkev. Kunigunda je tako v začetku pripadla Ogleju in jo je bilo treba, da bi postala krška ministerialka, šele zamenjati. Nasprotno bi lahko sklepali o Engelšalku, saj je leta 1217 (skupaj z očetom) omenjen med krškimi ministeriali (»... *Reinherus de Wolkenburc et filius eius Engilschalcus... ministeriales ecclesie...*«).³⁵

Po drugi strani se tudi Engelšalk skupaj s Kunigundo omenja kot nekdo, ki ga je oglejski patriarh leta 1225 odstopil Krški škofiji (»... *Kvnegundim filiam domini R(einheri) de Wolchenburch... etiam fratrem eius nomine Engelschalchum ad eorum petitionem iam sepe dicte Gurgensi tribut ecclesie.*«).³⁶ Tako Milko Kos kot August von Jaksch Engelšalka ne smatrata za oglejskega ministeriala, zato je razlog za zgornje nasprotje treba iskati drugje. V virih za to ne najdem jasne razlage.³⁷ Morda je bil (vsaj posredni) vzrok Engelšalkove izgube statusa krškega ministeriala slabo finančno stanje Krške škofije, katerega začetek smemo postaviti vsaj v leto 1215. Takrat je stoloval krški škof Henrik II., Engelšalk pa je bil (še vedno) eden njegovih ministerialov. Ko je v začetku dvajsetih let 13. stoletja zavladal škof Ulrik I., finančni problemi škofije še vedno niso bili popolnoma odpravljeni. Engelšalk je krški ministerialni status

³¹ Kos, *Vitez in grad*, 353 (Genealoška preglednica 66: Prežin).

³² URBKr I, št. 162 (»... *Reinherus, Maentwinus, Hainricus, Hartwicus, Albertus, Ulricus de Wolchenburch...*«); Gradivo V, št. 147, 177, 265–266, 431.

³³ MDC I, št. 520 (»... *feudo... Engelscalci in Wolchenburch eubarum XVI...*«).

³⁴ Gradivo V, št. 147, 265–266, 431; MDC I, št. 520.

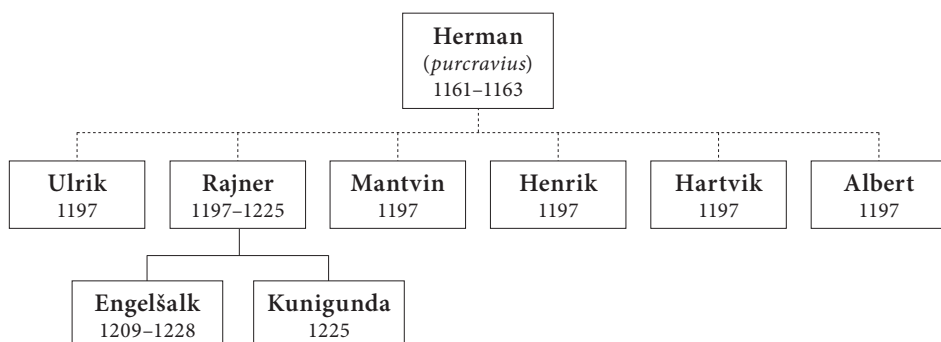
³⁵ MDC I, št. 464.

³⁶ Gradivo V, št. 431; MDC I, št. 501.

³⁷ Gradivo V, št. 459; MDC II, št. 173.

do tedaj izgubil.³⁸ Ugibamo torej lahko (čeprav za to ni nobenega dokaza v virih), da ga je moral krški škof (morda med letoma 1217 in 1220 vladajoči Ulšalk) v tem obdobju prepustiti oglejskemu patriarhu. To bi bilo mogoče še posebej, če je točna predpostavka, da je bila Rajnerjeva žena in Engelšalkova mati oglejska ministerialka, kot smo domnevali zgoraj. Zaradi pomanjkanja virov tudi v tem primeru ni mogoče priti do zanesljivega zaključka.

GENEALOŠKA PREGLEDNICA MINISTERIALOV IZ OBLE GORICE

Zadnje vesti o krških ministerialih v Obli Gorici imamo torej iz leta 1228. V istem letu je krški škof Ulrik I. koroškemu vojvodi Bernhardu (1202–1256) podelil v fevd grad Lebek (*Liebegg, Liebeck*),³⁹ ki se je tistega leta v virih sicer pojavil prvič. Glede na njegov tloris ga smemo sicer uvrstiti med gradove, ki so bili pozidani v 12. stoletju, morda ne dolgo za tistim v Obli Gorici. Dušan Kos navaja, da je bil Lebek fevd Krške škofije, ki ga je ta posredno dobila od Askvincev,⁴⁰ ko je Hema Krška leta 1043 svojemu samostanu podelila veliko posesti na Kranjskem. Do leta 1209 naj bi ga nato posedovali askvinski sorodniki Višnjegorski, za tem pa do leta 1228 Andeški. Glede na vire, ki so nam na razpolago, lahko potrdimo, da so Lebek pred Spanheimi v fevdu res imeli Andeški (natančneje Henrik IV.), vendar je to tudi vse, kar je popolnoma preverjeno.⁴¹

Med posestmi, ki jih je Hema podelila svojemu samostanu Lebek, ni nikjer direktno omenjen. Glede na to, da je ležal na ozemlju stare Kranjske (kasnejše južne Gorenjske), med posest, ki jo je Hema imela v Savniji, ni mogel spadati.

³⁸ Gradivo V, št. 266, 431; Obersteiner, *Bischöfe von Gurk*, 80–86.

³⁹ MDC I, št. 520.

⁴⁰ URBKr II, št. 57; Ivan Stopar, *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji, I. Gorenjska, Med Goričanami in Gamberkom*, 10 (Ljubljana, 2000), 95.

⁴¹ Kos, *Vitez in grad*, 170.

Prav tako ga ne moremo prištevati med vasi, ki jih je Hema samostanu (leta 1044) podelila skupaj s Škrljevim.⁴² Te so bile na Dolenjskem in so očitno spadale v kompleks krške posesti v osrednji Mirenski dolini. Na vprašanje, kako je gospodstvo Lebek torej prišlo v roke Krški škofiji in bilo nato podeljeno Andeškim, glede na obstoječe vire ni mogoče odgovoriti. Vsekakor bi bilo možno, da ga je škofija dobila od Askvincev (brez Heme kot posrednice), a dokazati tega ne moremo. Je tudi mogoče, da so ga do leta 1209 posedovali grofje Višnjegorski (Henrikova vdova Zofija je bila navsezadnje iz njihovega rodu) in je nato skupaj z obsežnimi višnjegorskimi posestmi pripadlo Henriku IV. Andeškemu. Ni pa nemogoče, da ga Henrik Andeški ni dobil direktno od Krške škofije in mimo Višnjegorskih.

Zakaj si je vojvoda Bernhard Spanheimski prizadeval za pridobitev gospodstva Lebek, ni težko oceniti. Po neuspehlih poskusih uveljavitve svojih interesov proti nekaterim teritorialnim gospodom na Koroškem je svojo politiko namreč vse bolj preusmerjal na Kranjsko (in tako pripravljal teren za svojega sina Ulrika). Lebek ni bil njegov edini uspeh, saj mu je freisinški škof štiri leta kasneje podelil še fevde v Marki. Bernhard je poleg tega ustanovil še cisterco v Kostanjevici ter kartuzijo v Bistri. Po drugi strani je njegove uspehe na Kranjskem še presegal bodoči avstrijsko-štajerski vojvoda Friderik II. (oziroma njegov oče Leopold), ki se je s poroko z Nežo Andeško uspel polastiti njene ogromne andeško-višnjegorske dediščine.⁴³ V primerjavi z njo je bilo gospodstvo z gradom Lebek le majhna enklava, ki se je skupaj s Svibnim in Oblo Gorico zajedala med obsežna (zdaj Bebenberška) posestva na Kranjskem. Stvari so se po smrti vojvode Friderika II. Babenberškega, kot že rečeno, zelo spremenile. Na Kranjskem se je uveljavil mladi Ulrik Spanheimski in gospodstvo Lebek je postalo del njegovega zdaj mnogo bolj zaokroženega gospodstva. Veliko je bilo sicer vredno le zaradi svoje geografsko centralne lege (saj je ležalo med nekdanjimi Andeškimi in Višnjegorskimi posestmi), v pomembno spanheimsko središče pa se nikdar ni razvilo.

Po pridobitvi gradu so Spanheimi le-tega očitno dodelili svojim ministerialom, morda koroškega izvora. Te v virih srečujemo skoraj do konca 13. stoletja, a jih je glede na skromno količino razpoložljivih podatkov med seboj nemogoče povezati. Prvi, ki ga poznamo, je Albert (1240),⁴⁴ nato pa se omenjajo še Ditrik Rouffar (1268),⁴⁵ Vinter (1285)⁴⁶ in oktobra 1291 že pokojni Ulrik, ki je zapustil vdovo po imenu *Elica*.⁴⁷ V času po njegovi smrti

⁴² Gradivo III, št. 126, 129; Štih, *Zgodovinsko o Hemi*, 18–19.

⁴³ Komac, *Kranjska*, 86, 117.

⁴⁴ Gradivo V, št. 743.

⁴⁵ URBKr II, št. 382.

⁴⁶ GZL IX, št. 6.

⁴⁷ ABV, 76, 81.

(in najpozneje do leta 1315) so se na Lebeku naselili Galli, nekdanji andeški ministeriali bavarskega izvora, ki so na Lebeku nato živeli še vsaj do leta 1350. Takrat so grad že obvladovali Habsburžani, Krška škofija pa nad njim, kot kaže, ni imela več realne oblasti.⁴⁸

V približno istem času kot Obla Gorica in Lebek (torej sredi 12. stoletja) je nastal tudi krški grad Boštanj (*Savenstein*).⁴⁹ Zgrajen je bil v bližini izliva Mirne v Savo, na drugi strani katere je stala salzburška Sevnica. Boštanj je bil najvzhodnejši krški grad na vsem Kranjskem. Ministeriali, ki so grad imeli v fevdu, niso (podobno kot tisti v Obli Gorici) nikoli dosegli pomembnejših položajev oziroma so ostali pomembni le lokalno. Prvič jih srečamo konec 12. stoletja, ko se v krški listini kot priči pojavita Oton (1197) in (njegov) sin Vulfing (1197–1231).⁵⁰ O njunih potomcih zatem dolgo ni nobenega sledu. V začetku 14. stoletja nato zasledimo še nekega Vulfinga (1305–1330),⁵¹ Otona (1318),⁵² Henrika (1305–1330),⁵³ Pilgrima (1330), Hansa (1330) in Diemuto iz Boštanja, ki je bila izvorno morda iz rodu Reštanjskih (1317 že pokojna).⁵⁴ Možno je, da je bila poročena z enim izmed prej naštetih Boštanjskih, ali pa s katerim drugim. Glede na imena je logično domnevati, da so vsi znani Boštanjski pripadali isti rodbini krških ministerialov. Med njimi pa so tudi razlike. Prva znana Oton in Vulfing iz časa preloma med 12. in 13. stoletjem se skoraj v vseh primerih pojavljata v spremstvu katerega izmed krških škofov. Z Boštanjskimi z začetka 14. stoletja ni tako. Samo v enem primeru jih najdemo ob krškem škofu, še najpogosteje pa kot priče raznih drugih lokalnih plemičev. V prvi polovici 14. stoletja je stari ministerialni rod na Boštanju, kot kaže, izumrl, grad pa je škofija v fevd začela podeljevati Celjskim. To se je zgodilo pred letom 1359, ko so ga Celjski prodali Kacenštajnskim. Leta 1381 so ga odkupili nazaj.⁵⁵

⁴⁸ Komac, *Kranjska*, 103–105, 110, 192, 262; Kos, *Vitez in grad*, 122–124, 171.

⁴⁹ Ivan Stopar, *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji, II. Dolenjska, Med Bogenšperkom in Mokricami*, 13 (Ljubljana, 2001), 25.

⁵⁰ MDC I, št. 369, 520; UBSt Erg., 42; MDC I, št. 532.

⁵¹ AH II, št. 99; MDC VII, št. 271; Kos, *Vitez in grad*, 110.

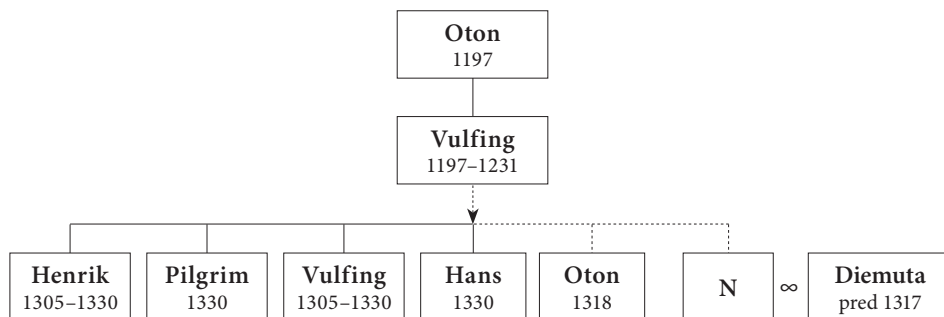
⁵² RHSt I, št. 1001; RHSt II, št. 987a.

⁵³ MDC VII, št. 271; RHSt I, št. 880; Kos, *Vitez in grad*, 110.

⁵⁴ RHSt I, št. 880; Kos, *Vitez in grad*, 110.

⁵⁵ Kosi, *Marginalije*, 212–213.

GENEALOŠKA PREGLEDNICA MINISTERIALOV IZ BOŠTANJA

Kot vsi doslej omenjeni krški gradovi je tudi Štrasberk (*Strassberg*) severo-zahodno od Krmelja verjetno nastal sredi 12. stoletja. Že leta 1169 sta v neki krški listini (kot prva) pričala štrasberška gradiščana Engelšalk in Burkhard, o katerih pa ni mogoče reči nič določenega. Druga posredna omemba gradu je šele iz leta 1228, ko se (spet v krški listini) kot priči omenjata brata Isanrih in Oton.⁵⁶ Dušan Kos navaja, da gre pri slednjih za ministeriale starih Planinskih, ki so bili s tem gradom krški vazali. Sam ne najdem dokazov, ki bi govorili v prid navedbi, da so imeli stari Planinski Štrasberk v fevdu od Krške škofije. Se pa (ista?) brata Isanrih in Oton (brez pridevka) omenjata že leta 1211, in sicer kot priči v listini Henrika IV. Andeškega za krškega škofa Valterja. Kot priči v isti listini najdemo tudi krška ministeriala Rajnerja iz Oble Gorice in Engelšalka I. iz Ranšperka.⁵⁷

Že v letu 1136 srečamo v listini za krški kapitelj (»... *fratribus Gurke sancte Marie servientibus* ...«) in še v neki drugi krški listini Isanrihova sinova Otona in Gotbolda (brez pridevka). Isanrih in njegova omenjena sinova (ponovno brez pridevka) nastopajo kot priče še v neki listini iz leta 1148. Slednjo je očitno izdal krški škof Roman I. in z njo potrdil neko daritev Krški škofiji s strani gospodov iz Katscha. Res je, da so bili Planinski (glede na še najbolj verjetno teorijo) potomci gospodov iz Katscha ob zgornji Muri,⁵⁸ je pa to, kot kaže, tudi vse, kar zanesljivo povezuje Isanriha in njegove sinove s Planinskimi oziroma Katschi. Glede na vse povedano se mi zdi še najbolj pravilno trditi, da so bili Isanrih in njegovi potomci iz rodu krških (in ne planinskih) ministerialov. Morda so bili v sorodu z zgoraj omenjenima Engelšalkom in Burkhardom, ali pa ne. Možno je tudi, da je šlo pri Engelšalku in Burkhardu za člana rodbine,

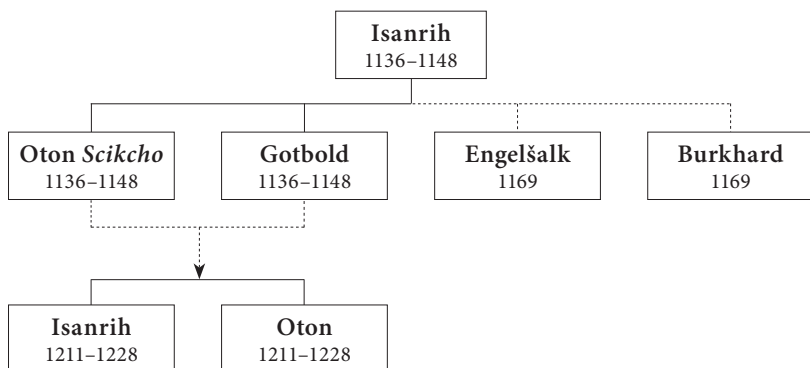
⁵⁶ MDC I, št. 255, 520.

⁵⁷ MDC I, št. 430; Kos, *Vitez in grad*, 231; Dušan Kos, *Blesk zlate krone: gospodje Svibenski-kratka zgodovina plemenitih nasilnikov* (Ljubljana, 2003), 49, 207.

⁵⁸ MDC I, št. 89, 90, 163; Kos, *Vitez in grad*, 341; Kos, *Blesk zlate krone*, 158.

ki je od Krške škofije Štrasberk imela še pred Isanrihovim rodom. Konec koncev lahko slednjega sledimo daleč v prvo polovico 12. stoletja, a se njegovi člani s pridevkom »Štrasberski« pojavijo šele leta 1228. Glede na pomanjkanje drugih podatkov mora tudi vprašanje glede točnega izvora vseh omenjenih oseb ostati odprto.

POSKUS REKONSTRUKCIJE RODBINSKIH POVEZAV MINISTERIALOV IZ ŠTRASBERKA

Leta 1254 se je krški škof Ditrik II. Mariborski (v navzočnosti koroškega vojvode Ulrika Spanheimskega) glede Štrasberka poravnal s svojim ministerialom Nikolajem Lemberškim. Škof je prepustil Nikolaju za čas njegovega življenja v grajsko varstvo polovico omenjenega gradu, Nikolaj pa je v zameno med drugim obljubil, da bo varoval škofa pred napadi dedičev Otona Štrasberskega (pri slednjem je očitno šlo za pripadnika zgoraj omenjene rodbine, ki ga poznamo iz let 1211–1228).⁵⁹ Omenjeni Nikolaj Lemberški je bil pripadnik razvejane krške ministerialne rodbine gospodov Ranšperško-Lemberških, katere gradovi (na območju današnje slovenske Štajerske) so bili vsi po vrsti krški fevdi. Ranšperk (po 1150–pred 1275) je rodbina zgradila že v drugi polovici 12. stoletja, zatem pa v začetku 13. še Dobrno (pred 1224–do 1346), Lemberg pri Dobrni (ok. 1200–1270) ter Helfenberg (pred 1251–po 1339).⁶⁰ Nikolaj, najznamenitejši član rodbine, je bil brez dvoma odličen vojak,⁶¹ a

⁵⁹ Gradio VI, št. 225.

⁶⁰ Kos, *Vitez in grad*, 267, 288, 309, 363; Tone Ravnikar, Prehod gradu in gospoščine Helfenberg v roke Žovneških svobodnikov, *Studia Historica Slovenica* (2001), 335–336.

⁶¹ Ulrich von Liechtenstein, *Frauendienst (Aus dem Mittelhochdeutschen ins Neuhochdeutsche übertragen von Franz Viktor Spechtler)* (Klagenfurt-Celovec, 2000), 509, 536, kitice 1454, 1551.

obenem zaletav in vročekrven. V začetku petdesetih let je bil, kot kaže, še trdno pod oblastjo krškega škofa, kasneje pa se je to spremenilo.⁶² Krški oblasti se je vedno bolj izmikal in se zatekal pod okrilje koroškega vojvode Ulrika. Leta 1258 je skupaj z Leopoldom Svibenskim že sodeloval v Ulrikovem napadu na salzburškega nadškofa Ulrika Sekovskega pri Radstadtu na Salzburškem.⁶³ Kljub svojemu krškemu ministerialnemu izvoru se je v šestdesetih letih mnogo raje zadrževal pri vojvodi Ulriku,⁶⁴ medtem ko se je od svojega gospoda, krškega škofa, vedno bolj oddaljeval.⁶⁵ Mnogo bolj kot pokorščina svojemu fevdalnemu gospodu so ga namreč zanimale viteške dogodivščine, ki jih je našel pri koroškem vojvodi. Prav to mu je morda pomagalo pridobiti Štrasberk. Spomnimo se, da se je škof Ditrik z njim pogodil prav v navzočnosti vojvode Ulrika. Podobno kot Nikolaj je ravnal tudi njegov manj znani sorodnik Henrik I. Helfenberški, ki je v istem obdobju prav pogosto pričal pri vojvodi Ulriku,⁶⁶ v krških listinah pa ga najdemo mnogo redkeje.⁶⁷

Oktobra 1269 je koroški vojvoda Ulrik Spanheimski umrl. Za njegovo dediščino na Koroškem in Kranjskem se je razplamtel boj med njegovim bratom Filipom in češkim kraljem Otokarjem II. Přemyslom (Ulrikovim in Filipovim bratrancem), ki se je slednjič izšel v korist kralja Otokarja. Prvi kranjski plemiči so se v dogajanje vključili že slab teden po Ulrikovi smrti in zvestobo začeli prisegati Filipu.⁶⁸ V začetku naslednjega leta sta se tej skupini pridružila tudi Nikolaj in njegov brat Ulšalk (Odalskalk). Ker je Filip boj s češko stranjo izgubil, je bil Nikolaj prisiljen zbežati čez mejo na Ogrsko. Tam ga je ogrski kralj v začetku očitno lepo sprejel, a mu je slednjič (na Otokarjev pritisk) odrekel gostoljubje.⁶⁹ Kaj se je z njim dogajalo za tem, ni popolnoma jasno. Obstaja možnost, da je po izgonu iz Ogrske živel še več let ter ostal strupeni sovražnik kralja Otokarja. Poleti 1274 se je v gornještajerskem Gössu zbralo štajersko plemstvo, kot kaže zato, da bi razpravljalo, kako se znebiti češke nadvlade. Med njimi je bil tudi neki *Nikolaus von Lengenbourg*, pri katerem je, kot vse kaže, šlo ravno za obravnavanega Nikolaja Lemberškega – v tistem

⁶² Gradivo VI, št. 141.

⁶³ Ottokars Österreichische Reimchronik, vrstice 6077–6129, MGH Dt. Chron. 5/1, 80–81, 1418 (Übersicht über den Inhalt der Reimchronik); Kos, *Blesk zlate krone*, 208; – Hans Pirchegger, *Geschichte der Steiermark bis 1282* (Graz-Wien-Leipzig, 1936), 229.

⁶⁴ MDC II, št. 617; MDC IV/2, št. 2814–2815, 2820; MDC II, št. 662; MDC IV/2, št. 2998–2999.

⁶⁵ Gradivo VI, št. 141; MDC II, št. 617, 662.

⁶⁶ MDC IV/1, št. 2619; UBSt IV, št. 5; MDC IV/2, št. 2814–2815, 2818, 2820, 2837; UBSt IV, št. 135; MDC II, št. 662; MDC IV/2, št. 2915; UBSt IV, št. 253; MDC IV/2, št. 2965; UBSt IV, št. 279, 284; MDC IV/2, št. 2975–2976, 2992, 2998–2999, 3007; Kos, *Vitez in grad*, 287.

⁶⁷ MDC II, št. 600, 608, 628, 661–662.

⁶⁸ MDC V, št. 1, 3, 5; Komac, *Kranjska*, 226.

⁶⁹ UBSt IV, št. 421.

trenutku brez dvoma že zelo v letih.⁷⁰ Tudi če je bil Nikolaj leta 1274 res še živ in v Gössu, je verjetno umrl kmalu po tem.

Kar se je s Štrasberkom dogajalo konec šestdesetih in v začetku sedemdesetih let 13. stoletja, je treba postaviti v zgoraj opisani kontekst bojov med Filipom Spanheimskim in Otokarjem II. Přemyslom ter Nikolajevega sodelovanja v le-teh. Po besedilu Otokarjeve listine iz oktobra 1270 je iz gradu prišlo mnogo slabega, zato je bil po pravici porušen (krški škof Ditrik II. je bil na Otokarjevi strani).⁷¹ Tu je šlo z Otokarjeve strani bolj za simbolno dejanje obračunavanja z upornimi plemiči, saj sam Štrasberk zanj ni imel nobenega strateškega pomena. Oktobra 1270 je torej ukazal Ulšalkovi vdovi, naj vse z grajskim varstvom povezane dohodke izroči kranjskemu glavarju Ulriku z Dürnholza (ki jih bo vrnil krškemu škofu).⁷²

Naslednja vest o Štrasberku, ki jo imamo, je iz leta 1279. Tedaj gradu novemu krškemu škofu Janezu I. ni hotel vrniti Viljem I. Svibenski, zato je posredovanje pri njem obljubil njegov nečak Henrik IV. Svibensko-Planinski.⁷³ V tem trenutku je bila politična situacija na Kranjskem čisto drugačna od tiste oktobra 1270. Otokar II. Přemysl je bil poražen, Viljem I. pa je kot njegov nekdanji nasprotnik imel velik ugled. Ni popolnoma jasno, kdaj se je Viljem do Štrasberka sploh dokopal. Možno bi bilo, da ga je njegova rodbina imela že od leta 1254 (konec koncev ga je Nikolaj Lemberški takrat dobil samo polovico). Morda si ga je priboril v času po novembru 1276, ko se je bil Otokar spričo političnega pritiska s strani Rudolfa Habsburškega prisiljen odpovedati Kranjski (in več drugim deželam).⁷⁴ Tretja možnost bi bil čas po bitki pri Dürnkrutu (avgusta 1278), ko je bilo nevarnosti Otokarjeve vlade na Kranjskem dokončno konec. Ne glede na dejstvo, da je bil Viljem po Otokarjevem padcu pri kralju Rudolfu v časteh, je bil njegov nasprotnik v sporu za Štrasberk (torej škof Janez) za kralja Rudolfa pomembnejši. Svibenski so grad posledično izgubili (točnega podatka, kdaj se je to zgodilo, nimamo), konec stoletja pa so ga v fevd od škofije ponovno prejeli Lemberški in postal je novi sedež rodbine.⁷⁵

Poleg Štrasberka je Viljem I. Svibenski leta 1279 zasedal še krški trg in stolp Mokronog (*Nassenfuß*), približno 7 kilometrov jugozahodno od omenjenega

⁷⁰ Albert von Muchar, *Geschichte des Herzogthums Steiermark, Theil V* (Grätz, 1850), 361; Franz Krones, *Vorarbeiten zur Quellenkunde und Geschichte des mittelalterlichen Landtagswesens der Steiermark. Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen* (1865), 71–72.

⁷¹ MDC V, št. 45; Obersteiner, *Bischöfe von Gurk*, 104.

⁷² Kos, *Blesk zlate krone*, 211.

⁷³ MDC V, št. 391.

⁷⁴ UBSt IV, št. 605.

⁷⁵ Kos, *Vitez in grad*, 231; Obersteiner, *Bischöfe von Gurk*, 112–113.

gradu. Predvsem geografska bližina obeh lokacij v razmerju do Svibnega je Viljemu najbrž omogočala, da je ju je razmeroma lahko obvladoval. Krškega trga z gradom in stolpom pa ne moremo enačiti z gradom (Gorenji) Mokronog, ki je stal južno od trga v bližini cerkve sv. Petra na Trebelnem. Grič, na katerem je Gorenji Mokronog stal, je sicer povsem neraziskan, vendar je glede na zidavo najverjetneje, da je bil zgrajen v 12. stoletju. Nesporno je bil prva in najpomembnejša fevdalna postojanka na tem območju. Na nizkem griču nad južnim koncem trga je bil postavljen spodnji mokronoški grad, ki so ga najbrž pozidali šele sredi 13. stoletja. Za razliko od prebivalcev Gorenjega Mokronoga se prebivalci spodnjega gradu v virih 13. stoletja sploh ne omenjajo. Trški stolp sredi trga je mogoče na podlagi arhitekturnih značilnosti umestiti v 12. stoletje.⁷⁶ Kljub temu pa se v virih prvič omenja šele leta 1279, in to v že omenjeni listini Henrika IV. Svibensko-Planinskega za krškega škofa Janeza. Takrat se prvič omenja tudi istoimenski trg.⁷⁷

Tri omenjene grajske stavbe, ki smo jih omenili v zvezi z Mokronogom, niso bile vse last Krške škofije. Medtem ko je to moč trditi za stolp in grad v trgu, je bil grad Gorenji Mokronog že od začetka 13. stoletja najverjetneje kontinuirano v interesni sferi vojvodske rodbine Spanheimov. Pri Gorenjih Mokronoških, ki se omenjajo v 12. stoletju, je šlo morda še za svobodne gospose.⁷⁸ Iz tistega časa poznamo Henrika (1137),⁷⁹ Alberta (1143–1173)⁸⁰ in Otona (1177).⁸¹ Kasneje se pojavi še en Oton (1215),⁸² za njim pa Volfker (1248) in Volclin (1249).⁸³ Glede na imena bi smeli domnevati, da so bili sorodniki. Krški trg Mokronog je bil pomemben kot stičišče cest med Trebnjim, Boštanjem, Sevnico in Krškim ter kot upravni center krških posesti v osrednji Mirenski dolini.⁸⁴ Svibenski pa ga po že omenjeni okupaciji poleti 1279 očitno niso dolgo zasedali. Čas, ko so se razni lokalni plemiči na silo okoriščali s krškimi posestmi, je s koncem vladavine kralja Otokarja II. Přemysla minil.

⁷⁶ MDC V, št. 391; Stopar, *Gradovi* 14, 67–86.

⁷⁷ Boris Golec, Dolenjska mesta in trgi v srednjem veku. 2, *Gradivo za historično topografijo. Rast: revija za literaturo, kulturo in družbena vprašanja* (1990), 271.

⁷⁸ *Gradivo* V, št. 246; *Gradivo* VI, št. 86; MDC IV/1, 2627; MDC IV/2, št. 2863; MDC V, št. 392; MDC VI, št. 79, 81; Kosi, *Marginalije*, 213–214; Kos, *Vitez in grad*, 192–193; Štih, Simoniti, *Na stičišču svetov*, 115; Kosi, *Visoki in pozni srednji vek*, 71.

⁷⁹ *Gradivo* IV, št. 142.

⁸⁰ *Gradivo* IV, št. 195, 385, 540.

⁸¹ *Gradivo* IV, št. 583.

⁸² *Gradivo* V, št. 244.

⁸³ *Gradivo* VI, št. 62, 86.

⁸⁴ Kos, *Blesk zlate krone*, 47; Dušan Kos, *Pismo, pisava, pisar: prispevek k zgodovini kranjskih listin do leta 1300; Document, writing, writer: a contribution to the history of the Carniolian documents up to 1300* (Ljubljana, 1994), 57; Kosi, *Quae terram nostram*, 46.

Škofu Janezu je glede tega pomagal napraviti red kralj Rudolf,⁸⁵ kar je bila pravzaprav protiusluga za že prej izkazano zaveznitvo s strani škofa.

Iz listine, ki jo je kralj Rudolf Habsburški izstavil marca 1280, izvemo, da je bil že Janezov predhodnik Ditrik II. Mariborski (1253–1278) velik Rudolfov zaveznik. Že na koncu leta 1277 (ali v začetku naslednjega leta) je Rudolfovim sinovom podelil krške fevde, ki so postali prosti s smrtjo knezov Avstrije, Štajerske, Koroške in Kranjske.⁸⁶ Kralj Rudolf je Ditriku v znak hvaležnosti podelil 100 mark dohodkov iz teh fevdov ter svojemu zavezniku Majnhardu Goriško-Tirolskemu naročil, naj mu te dohodke odreče. Ker škof Ditrik do svoje smrti teh dohodkov ni prejel, je zanje zatem prosil Janez. Rudolf mu je tako med drugim odredil 54 mark od trga Mokronog s sodiščem in odvetništvom ter 25 mark od sodne oblasti odvetništva v kraju *Vsnach* in v Obli Gorici. O kakih prebivalcih tako krškega Mokronoga kot Obli Gorice v listini prav ni nobenega sledu.⁸⁷ Medtem ko je bil grad Obli Gorica v tem trenutku (torej leta 1280) zelo verjetno že opustel,⁸⁸ je Mokronog živel naprej. Z začetka 14. stoletja imamo tako vesti o Mokronoških, ki so bili, kot se zdi, prebivalci tako krškega gradu kot trga.⁸⁹

Nekako ob koncu 13. stoletja je v hribovju Jablanice, na desnem bregu Save nasproti Sevnice, nastal majhen krški grad Erkenštajn (*Erchenstein*). Nadzoroval je pot med Štrasberkom in Radečami ter vzhodno Mirensko dolino, večjega pomena pa v primerjavi z ostalimi kranjskimi gradovi Krške škofije ni imel. Okoliščine v zvezi z njegovim nastankom so nekoliko nejasne. Prvič je bil omenjen šele okrog leta 1300, in sicer v imenu nekega Herengarja. Okrog srede 14. stoletja so ga v fevd dobili Ptujski in ga nadzorovali vsaj še leta 1428.⁹⁰ Tako kot Erkenštajn je bil zelo pozno zgrajen tudi Rekštanj (*Ruckenstein*), ki je stal na desnem bregu reke Mirne, približno 7 kilometrov jugozahodno od Boštanja. Možno je, da je bil zgrajen na zemljišču boštanskega gospodstva.⁹¹ V prvi polovici 14. stoletja so ga imeli v lasti gospodje Svibenski, prvič dokazano

⁸⁵ CKL, št. 49; Obersteiner, *Bischöfe von Gurk*, 111–116; Kos, *Blesk zlate krone*, 216.

⁸⁶ MDC V, št. 319; Obersteiner, *Bischöfe von Gurk*, 105.

⁸⁷ MDC V, št. 432 (»... *quinquaginta quatuor marcarum denariorum in locis subnotatis videlicet forum in Nazzenvoz cum turri et iudicio et advocacia ibidem et iudicio et advocacia in Vsnach et in Wolkenburch pro redditibus viginti quinque marcarum denariorum.*«); August Jaksch, *Geschichte Kärntens bis 1335, II. Band* (Klagenfurt, 1929), 99.

⁸⁸ Ivan Stopar, *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji, II. Dolenjska, Med Bogenšperkom in Mokricami*, 13 (Ljubljana, 2001), 183.

⁸⁹ MDC VII, št. 313 (»... *Gunther von Nazzenfuoz... Herman und Hilprant von Nazzenfuoz.*«), 366 (»*Gunther von Nazzenfuoz bestätigt, daß sein herre der ersam pischolf Hainrich von Gurk... Peter, der purger datz Nazzenfuz...*«).

⁹⁰ TEA, št. 942 (»... *Herengario de Herchinstayn...*«); Stopar, *Gradovi* 13, 45; Kosi, *Marginalije*, 216.

⁹¹ Stopar, *Gradovi* 13, 128.

leta 1327, ko jim ga je vojvoda Friderik Habsburški (ponovno) zastavil.⁹² Glede časa nastanka gradu se zdi še najverjetneje, da je nastal na koncu 13. ali v začetku 14. stoletja. Medtem ko to teorijo zagovarja Dušan Kos, pa je po mnenju Alfonsa Dopscha (ki mu je sledil tudi Andrej Komac) prva omemba gradu že iz časa 1265–1267 in to v urbarju kralja Otokarja II. Přemysla (*Rukenstaine*). Dušan Kos dokazuje (in hkrati potrjuje misel Franza Kronesesa), da gre pri gradu *Rukenstaine* dejansko za Klauzenštajn na skalnatem pomolu nad železniško postajo v Zidanem Mostu.⁹³ Ta je nastal v prvi polovici 13. stoletja in so ga zgradili Babenberžani. Otokar do Rekštanja ni imel pravice (razen če jo je kot odvetnik od Krške škofije uzurpiral), sodeč po gradbenih elementih pa gradu v njegovem času tudi še ni bilo. Poleg tega se je *Rukenstaine* omenjal kot le eden v skupini gradov (Žebnik, Freudenegg, Žaženberk), ki Krški škofiji niso pripadali. Razen zgoraj omenjenega primera bi za Rekštanj lahko šlo v neki listini iz leta 1297,⁹⁴ vendar je v tem primeru bil salzburški gradič Reštanj v bližini Senovega. Še najbolj verjetno se zdi torej, da je Rekštanj res nastal šele na prelomu med 13. in 14. stoletjem in ne že nekaj desetletij pred tem.⁹⁵

VPRAŠANJE ODVETNIŠTVA

Na tej točki se bomo na kratko posvetili vprašanju odvetništva nad krškimi posestmi na Kranjskem in v Marki. V visokem srednjem veku je samostanski odvetnik (*advocatus*) sicer imel predvsem dve nalogi: skrbeti je moral za sodno oblast (torej soditi samostanskim podložnikom) ter za obrambo samostana in njegovih posesti. Zaradi svoje obrambne naloge je moral sam imeti določeno vojaško moč in prav zaradi nje je bil lahko samostanu tudi nevaren. Številni odvetniki so samostansko zemljo (in sam samostan) namreč (tudi nasilno) skušali spraviti pod svojo oblast. Čeprav je odvetnika bilo treba imenovati, da se je samostan zavaroval pred nasiljem drugih plemičev, je vedno obstajala nevarnost, da bo odvetnik (ki je imel svojo funkcijo večinoma za dedno) funkcijo zlorabil za uresničitev svojih osebnih ambicij.⁹⁶ Za plemiča je odvetništvo nad določenim samostanom pomenilo vsaj določen vpliv nad

⁹² Kos, *Blesk zlate krone*, 50; Kos, *Vitez in grad*, 210.

⁹³ Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, 157; Franz Krones, *Verfassung und Verwaltung der Mark und des Herzogthums Steier von ihren Anfängen bis zur Herrschaft der Habsburger* (Graz, 1897), 367 (»... Siebeneck, Freudeneck, Rukenstein (Klausenstein?) und Sachsenwart...«).

⁹⁴ Kos, *Vitez in grad*, 211 (opomba 701), 247, 277, 363, 407.

⁹⁵ Komac, *Kranjska*, 257 (opomba 1307); Dopsch, *Gesamturbare*, 61 (opomba 4).

⁹⁶ *Lexikon des Mittelalters* 8, 1811–1814, geslo: Vogt, Vogtei (H. J. Schmidt); Martin Clauss, *Delegiranje oblasti v 12. stoletju: pododvetništvo*, *Zgodovinski časopis* (2007), 291–293.

(vsemi) samostanskimi posestmi, na katerih je posledično lahko gradil svojo lastno moč.

Prvotni odvetnik Krške škofije v prvi polovici 12. stoletja je bil Askvinec Veriand (že njegov prednik Askvin je bil nekoč odvetnik Heminega samostana). Škof Roman I. je za novega odvetnika leta 1158 izbral koroškega vojvodo Henrika V. iz rodu Spanheimov. Po škofovem določilu naj bi Spanheimi izvajali odvetništvo le nad krškimi posestmi na Koroškem, kot vse kaže, pa so si na neki način pridobili tudi vlogo zaščitnika za krške posesti v Marki.⁹⁷ Po drugi strani je bilo odvetništvo nad krškimi posestmi v Savniji (nad Savo) že v babenberskem času očitno v rokah štajerskega vojvode. Glede na izjavo krškega škofa (Janeza II.) iz leta 1361 bi lahko celo zaključili, da so bili prav štajerski vojvode že stoletje pred tem odvetniki čisto vseh krških posesti.⁹⁸ V realnosti se je stanje najbrž spreminjalo glede na trenutno razmerje moči na terenu. Razumljivo bi bilo torej domnevati, da je v petdesetih in šestdesetih letih 13. stoletja, ko je bil na Kranjskem zelo aktiven koroški vojvoda Ulrik III., prav on imel še največ vpliva na kranjskih krških posestih. Tako je bil leta 1254 navzoč pri poravnavi krškega škofa Ditrika II. in Nikolaja Lemberškega,⁹⁹ čeprav ni bilo za to nobenega uradnega razloga. Ditrik je torej konec sedemdesetih let sinovom Rudolfa Habsburškega podelil fevde, ki so jih nekoč imeli gospodje Avstrije, Štajerske, Koroške in Kranjske. Domnevo, da so bili prav Spanheimi nekdanji odvetniki Krške škofije v Marki, potrjuje določilo, da bo škofu Rudolf škofu v primeru izostanka poravnave starega dolga prepustil krvno sodstvo, ki so ga nad posestjo te Cerkve nekoč izvajali koroški vojvode. Kakor se zdi, so Habsburžani po koncu svojega uspešnega prodora v Vzhodne Alpe skupaj s pridobitvijo štajerskega in koroškega vojvodskega naslova prevzeli tudi odvetništvo nad vsemi krškimi posestmi.¹⁰⁰

ZAKLJUČEK

Medtem ko se je v petdesetih in šestdesetih letih v spremstvu mogočnega Spanheima pojavljalo mnogo plemičev iz raznih koncev Kranjske,¹⁰¹ pa med njimi, kot kaže, ni bilo nobenega krškega ministeriala iz katerega izmed zgoraj omenjenih gradov. Res je, da se je ob vojvodi Ulriku pojavljal Nikolaj Lemberški (ki je posedoval polovico Štrasberka), vendar je bil njegov domači grad

⁹⁷ MDC I, št. 201, 233; Štih, *Zgodovinsko o Hemi*, 17; Komac, *Kranjska*, 185.

⁹⁸ Miha Kosi, Dežela, ki je ni bilo; Posavinje med Kranjsko in Štajersko od 11. do 15. stoletja. *Studia Historica Slovenica* (2008), 537 (besedilo in opomba 72).

⁹⁹ Gradivo VI, št. 225.

¹⁰⁰ MDC V, št. 319, 432; Komac, *Kranjska*, 186; Kosi, Posavinje, 537 (besedilo in opomba 72).

¹⁰¹ Komac, *Kranjska*, 218, 268–271.

Lemberg in ga je potemtakem treba prištevati h krškim ministerialom iz današnje slovenske Štajerske. Nobeden izmed krških ministerialov iz Kranjske torej ni bil dovolj močan, da bi svojemu škofu uspel uiti izpod nadzora in se pridružiti spremstvu štajerskega ali koroškega vojvode. To sicer ni prav nič presenetljivega, saj to (z izjemo Nikolaja Lemberškega in Henrika Helfenberskega) ni uspelo tudi nobenemu krškemu ministerialu na slovenskem Štajerskem, pa je bilo tam krških gradov mnogo več.¹⁰²

Glede na obsežne krške posesti na današnjem Koroškem in Štajerskem je bila majhna posest na Kranjskem in v Marki za škofo verjetno dokaj postranskega pomena. Kranjska v 12. in 13. stoletju je bila, kot smo že povedali, posestno zelo razdrobljena. Vsi veliki dinasti, ki so se borili za vpliv v širši regiji, so prihajali iz tujih (večinoma sosednih) pokrajin.¹⁰³ Krška kranjska posestva zanje niso bila prioriteta (razen morda za vojvodo Ulrika III.), sploh pa med kranjskimi krškimi ministeriali ni bilo dovolj močnih in sposobnih vojakov, ki bi jih bilo vredno privabiti v svoje spremstvo. Skozi ves obravnavani čas so tako stali ob robu političnega dogajanja, njihova imena pa so zatem utonila v pozabo.

VIRI IN LITERATURA

ABV – Gradivo za slovensko zgodovino v arhivih in bibliotekah Vidma (Udine) 1270–1405. Ed. Božo Otorepec. Ljubljana: ZRC SAZU, 1995.

AH II – Archiv für Heimatkunde II; Urkunden und Regesten. Ed. Franz Schumi. Laibach: Narodna Tiskarna, 1884 u. 1887.

CKL – Celjska knjiga listin I: listine svobodnih gospodov Žovneških do leta 1341. Ed. Dušan Kos. Ljubljana, Celje: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Muzej novejšje zgodovine, 1996.

D. Arnolf – Die Urkunden Arnolfs (Ed. Paul Kehr). Monumenta Germaniae Historica. Diplomata regum et imperatorum Germaniae ex stirpe Karolinorum III. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1940.

Die Landesfürstlichen Gesamturbare der Steiermark aus dem Mittelalter. Ed. Alfons Dopsch unter Mitwirkung von Alfred Mell, Wilhelm Braumüller im Auftrage der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, Leipzig und Wien, 1910.

D. LK. – Die Urkunden Zwentibolds und Ludwigs des Kindes (Ed. Theodor Schiffer). Monumenta Germaniae Historica. Diplomata regum et imperatorum Germaniae ex stirpe Karolinorum IV. Berlin: Weidmannsche Verlagsbuchhandlung, 1960.

¹⁰² Bele, Posesti Krške škofije 1, 543–571; Bele, Posesti Krške škofije 2, 3–22.

¹⁰³ Kosi, Visoki in pozni srednji vek, 68 (Posestna razdelitev na jugovzhodu Sv. rimskega cesarstva med l. 1209 in 1228 – zemljevid).

D. O. II. – Die Urkunden Otto des II. (Ed. Theodor Sickel). Monumenta Germaniae Historica. Diplomata regum et imperatorum Germaniae II/1. Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 1893.

Gradivo – Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku III, IV, V. Ed. Franc Kos, Milko Kos. Ljubljana: Leonova družba, 1911, 1915, 1928.

Gradivo VI – Gradivo za slovensko zgodovino v srednjem veku 6/1. Ed. France Baraga na podlagi gradiva Boža Otorepca. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2002.

GZL IX – Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku IX. Ed. Božo Otorepec. Ljubljana: Mestni arhiv ljubljanski, 1964.

MDC – Monumenta historica ducatus Carinthiae I, II, IV/1, IV/2. Ed. August von Jaksch. Klagenfurt: Kleinmayr, 1896, 1898, 1906.

MDC – Monumenta historica ducatus Carinthiae V, VI, VII. Ed. Hermann Wiessner. Klagenfurt: Kleinmayr, 1956, 1958, 1961.

Ottokars Österreichische Reimchronik (Ed. Joseph Seemüller). Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum qui vernacula lingua usi sunt. Tomi V. Pars I. Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde. Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 1890.

RHSt – Regesten des Herzogtums Steiermark, Erster Band I, II. Quellen zur Geschichtlichen Landeskunde der Steiermark, 1308–1319. Ed. Hermann Weisflecker, Helmut J. Mezler-Andelberg, Annelies Redik. Graz: Selbstverlag der Historischen Landeskommission für Steiermark, 1976, 1985.

TEA – Thesaurus ecclesiae Aquilejensis upus saeculi XIV. Ed. Joseph Bianchi. Udine: Trombetti-Murero, 1847.

UBSt I – Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark I. Ed. Joseph von Zahn. Graz: Verlag des Historischen Vereines, 1875.

UBSt IV – Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark, Vierter Band: 1260–1276. Ed. Heinrich Appelt, Gerhard Pferschy. Wien: Verlag Adolf Holzhausens Nachfolger, 1975.

UBSt Erg. – Urkundenbuch des Herzogtumes Steiermark: Ergänzungsheft zu den Bänden I bis III. Ed. Hans Pirchegger, Otto Dungern. Graz: Selbstverlag der Historischen Landeskommission für Steiermark, 1949.

URBKr – Urkunden- und Regestenbuch des Herzogthums Krain I, II. Ed. Franz Schumi. Laibach: Verlag des Herausgebers, 1882/83, 1884/87.

Martin Bele, Posesti Krške škofije na področju današnje slovenske Štajerske v drugi polovici 13. stoletja, 1. del. *Studia Historica Slovenica*, letnik 12 (2012), št. 2–3. 543–571.

Martin Bele, Posesti Krške škofije na področju današnje slovenske Štajerske v drugi polovici 13. stoletja, 2. del (rokopis).

Martin Clauss, Delegiranje oblasti v 12. stoletju: pododvetništvo. *Zgodovinski časopis*, letnik 61 (2007), št. 3–4. 289–301.

Heinz Dopsch et al., *Die Länder und das Reich; Der Ostalpenraum im Hochmittelalter*. Wien, 1999.

Heinz Dopsch, Die Stifterfamilie des Klosters Gurk und ihre Verwandtschaft. *Carinthia I*, letnik 161 (1971). 95–123.

Boris Golec, Dolenjska mesta in trgi v srednjem veku. 2, Gradivo za historično topografijo. *Rast: revija za literaturo, kulturo in družbena vprašanja*, letnik 1 (1990), št. 1. 269–276.

Ljudmil Hauptmann, Grofovi Višnjegorski. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Razredi filologičko-historički i filosofičko-juridički*. Knjiga 112 (1935). 215–239.

Jörg K. Hoensch, *Přemysl Otakar II. von Böhmen; der goldene König*. Graz; Wien; Köln, 1989.

Ivan Jakič, *Vsi slovenski gradovi: leksikon slovenske grajske zapuščine*. Ljubljana, 1997.

August Jaksch, *Geschichte Kärntens bis 1335, II. Band*. Klagenfurt, 1929.

Andrej Komac, *Od mejne grofije do dežele; Ulrik III. Spanheim in Kranjska v 13. stoletju*. Ljubljana, 2006.

Dušan Kos, *Blesk zlate krone: gospodje Svibenski–kratka zgodovina plemenitih nasilnikov*. Ljubljana, 2003.

Dušan Kos, *Pismo, pisava, pisar: prispevek k zgodovini kranjskih listin do leta 1300; Document, writing, writer: a contribution to the history of the Carniolian documents up to 1300*. Ljubljana, 1994.

Dušan Kos, *Vitez in grad; vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja*. Ljubljana, 2005.

Miha Kosi, Dežela, ki je ni bilo; Posavinje med Kranjsko in Štajersko od 11. do 15. stoletja. *Studia Historica Slovenica*, letnik 8 (2008), št. 2–3. 527–564.

Miha Kosi, Marginalije h knjigi Vitez in grad. *Zgodovinski časopis*, letnik 61 (2007), št. 1–2. 201–217.

Miha Kosi, Na meji imperija: Kostanjevica in oblikovanje državne meje na Dolenjskem v srednjem veku. *Vekov tek: Kostanjevica na Krki 1252–2002: zbornik ob 750. obletnici prve listinske omembe mesta*. Kostanjevica na Krki, 2003. 77–96.

Miha Kosi, ... quae terram nostram et Regnum Hungariae dividit ... (Razvoj meje cesarstva na Dolenjskem v srednjem veku). *Zgodovinski časopis*, letnik 56 (2002), št. 1–2. 43–93.

Miha Kosi, Visoki in pozni srednji vek (10.–15. stoletje). *Slovenski zgodovinski atlas*. Ljubljana, 2011. 59–103.

Franz Krones, *Verfassung und Verwaltung der Mark und des Herzogstums Steier von ihren Anfängen bis zur Herrschaft der Habsburger*. Graz, 1897.

Franz Krones, Vorarbeiten zur Quellenkunde und Geschichte des mittelalterlichen Landtagswesens der Steiermark. *Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen*, Jahrgang 2 (1865). 26–113.

Karl Lechner, *Die Babenberger; Markgrafen und Herzoge von Österreich*. Wien, Köln, Weimar, 1994.

Lexikon des Mittelalters, Band 8, (Redaktion Lexikon des Mittelalters, Redaktion München) Roswitha Mattejet et al. München, 2003.

Ulrich von Liechtenstein, *Frauendienst (Aus dem Mittelhochdeutschen ins Neuhochdeutsche übertragen von Franz Viktor Spechtler)*. Klagenfurt-Celovec, 2000.

Albert von Muchar, *Geschichte des Herzogthums Steiermark, Theil V*. Grätz, 1850.

Jakob Obersteiner, *Die Bischöfe von Gurk: 1072–1822*. Klagenfurt, 1969.

Hans Pirchegger, *Geschichte der Steiermark bis 1282*. Graz-Wien-Leipzig, 1936.

Tone Ravnihar, Prehod gradu in gosposčine Helfenberg v roke Žovneških svobodnikov. *Studia Historica Slovenica*, letnik 1 (2001), št. 2. 327–344.

Frank Rexroth, *Deutsche Geschichte im Mittelalter*. München, 2005.

Ivan Stopar, *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji, I. Gorenjska, Med Goričanami in Gamberkom*, 10. Ljubljana, 2000.

Ivan Stopar, *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji, II. Dolenjska, Med Bogenšperkom in Mokricami*, 13. Ljubljana, 2001.

Ivan Stopar, *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji, II. Dolenjska, Porečje Temenice in Mirne*, 14. Ljubljana, 2002.

Peter Štih, Izvor in začetki škofijske posesti na današnjem slovenskem ozemlju. *Blaznikov zbornik: In memoriam Pavle Blaznik*. Ljubljana-Škofja Loka, 2005. 35–53.

Peter Štih, Vasko Simoniti, *Na stičišču svetov; Slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja*. Ljubljana, 2009.

Peter Štih, Zgodovinsko o Hemi Krški. *Emina romarska pot; Hemma Pilgerweg; Ema's route of pilgrimage: zbornik referatov*. Podsreda, 2007. 6–23.

THE DIOCESE OF GURK ESTATES IN CARNIOLA IN THE 12TH AND 13TH CENTURY

Summary

The 12th and 13th century Carniola was territorially speaking dismembered and divided among five diocese owners. A larger number of aristocratic families also had their estates in this area. The Diocese of Gurk got its Carniola estates as the successor of the nunnery in Gurk in Carinthia, which was established in 1043 by Hemma of Gurk. She also gave a large part of her estates to the nunnery. The nunnery was suppressed around 1070, and in 1072, the diocese was established in its place. The diocese got its estates as the nunnery successor. The larger part of its Carniola estates was in the central Mirna valley with the centre in Mokronog. In its western part, it bordered the Svibno nobility, which separated it from the rest of the Gurk property with its centre in Obla Gorica. The third part of the Carniola property had its centre in the Lebek castle north of the Sava River.

In the 11th century, many church centres were established north of the Krka River and they speak in favour of bigger populated centres. One of these centres was in Šentrupert right beside to the property of Škrljevo, which was donated to the Diocese of Gurk in 1044. There are no traces of the Škrljevo castle or court in preserved sources. In the middle of the 12th century, it must have been only a wooden castle and not yet a brick building. The first castle established in the Diocese of Gurk estates in Carniola was the one in Obla Gorica. The Gurk ministeriales were mentioned between 1161 and 1228. They never achieved

any important positions outside their local environment. Ulrich of Ortenburg, bishop of Gurk, gave the Lebek castle in fee to the Carinthia duke in 1228, and in that year the castle was mentioned in sources for the first time. Per its ground plan, it can be classified as a castle built up in the 12th century. In approximately the same time as Obla Gorica and Lebek, the Bošanj castle was also established. It was built near the mouth of Mirna to Sava, i.e. on the other side of Sevnica. The ministeriales, who had the castle in fee, never achieved any important positions. As all of the above-mentioned Diocese of Gurk castles, Štražberk, northwest of Krmelj, was probably also built in the middle of the 12th century. In the beginning, it was probably a home for a kinship of Diocese of Gurk ministeriales and in the middle of the 13th century, the feisty Nicholas of Lemberg got half of the castle. Afterwards the castle was in the possession of the Svibno nobility. In 1279, they occupied the Štrasberk castle, the market town of Krško and the Mokronog Tower, which lay approximately 7 kilometres southwest of the castle mentioned above. Somewhere at the end of the 13th century, a small castle of Erkenšajn was built on the right Sava riverbank in the hills of Jablanica opposite Sevnica. It supervised the trail between Štrasberk and Radeče and the east Mirna valley. In comparison with other Carniola castles of the Diocese of Gurk, it nevertheless had no greater meaning. It was for the first time mentioned around 1300. The Rekšanj castle was, just like Erkenštajn, built very late. It was built on the right Mirna riverbank, approximately seven kilometres southwest of Boštanj. In the first half of the 14th century, it was in the possession of the Svibno nobility. The most plausible date of the castle origin is the end of the 13th or the beginning of the 14th century.

In the 50ies and 60ies of the 13th century many noblemen from all around Carniola were gathered around the mighty Ulrich III. of Spanheim, duke of Carinthia, but there were no Carniola ministeriales from the before mentioned castles. Regarding the extensive Gurk estates in the today Carinthia and Styria, the small property in Carniola and in the Windic March was not so important for the Gurk bishops. All the great dynasts, who fought for being influential in the broader region, came from foreign lands. The Diocese of Gurk estates in Carniola were not their priority and there were no important soldiers among the ministeriales, who would be suitable companions. Throughout the whole period discussed in this treatise, they were left aside the political development.

DIE BESITZGÜTER DER DIÖZESE GURK IN KRAIN IM 12. UND 13. JAHRHUNDERT

Zusammenfassung

Im 12. und 13. Jahrhundert war Krain territorial gesehen mehr oder weniger unter fünf große bischöfliche Besitzer verteilt. Dazu kommen noch Besitzgüter vieler Adelsfamilien. Die bischöfliche Besitzgüter in Krain bekam die Diözese Gurk in Kärnten als die Nachfolgerin des im Jahre 1043 von Hemma von Gurk gestifteten Nonnenkloster, dem sie auch einen großen Teil ihrer Grundstücke übergab. Das Kloster wurde gegen 1070 aufgelassen und auf seinem Platz wurde im Jahre 1072 die Diözese gegründet. Bischöfliche Besitzgüter bekam sie als Nachfolgerin des Klosters. Der größte Teil der Besitzgüter in Krain lag im zentralen Mirna/Neuring-Tal mit dem Zentrum in Mokronog/Nassenfuß. Im westlichen Teil grenzten sie an die Herrschaft von Svibno/Herrschaft Scharffenberg, die sie von anderen Gurk Besitztümer mit dem Zentrum in Obla Gorica/Oblagoritz trennte. Der dritte Teil von Diözese Gurk Besitzen in Krain hatte sein Zentrum auf dem Schloss Lebek/Liebegg nördlich des Sava/Save Flusses.

Im 11. Jahrhundert entstanden nördlich von Krka/Krainer Gurk zahlreichen kirchlichen Zentren, die auf größere Ansiedlungen hinwiesen. Einer der Ansiedlungsmittelpunkte war auch in Šentrupert/St. Ruprecht in Krain neben des im Jahre 1044 der Diözese Gurk geschenktem Besitztum Škrljevo/Grailach. Über die Burg bzw. den Hof Škrljevo/Grailach gibt es in den bis heute erhaltenen Quellen keinen Hinweis. Mitte des 12. Jahrhunderts handelte es sich hier sehr wahrscheinlich nur um einen Holz-Hof und noch nicht um ein gebautes Gebäude. Das erste Schloss in der Diözese Gurk Besitztümer war das in Obla Gorica/Oblagoritz. Die dortigen Gurker Ministerialen wurden zwischen den Jahren 1161 und 1228 erwähnt. Außerhalb ihrer lokalen Umgebung erreichten sie nie wichtigere Posten. Im Jahre 1228 verließ der Gurker Bischof Ulrich von Ortenburg dem Kärnten Herzog das Schloss Lebek/Liebegg als Lehen. Im selben Jahr wurde das Schloss in den Quellen zum ersten Mal erwähnt. Auf Grund des Grundrisses können wir es unter die im 12. Jahrhundert bebauten Schösser zählen. Zu fast gleichen Zeit als Obla Gorica/Oblagoritz und Lebek/Liebegg entstand auch das Schloss Boštanj/Sawenstein. Es wurde in der Nähe der Mirna/Neuring Mündung in die Sava/Save gebaut, wo auf der anderen Seite die Salzburger Sevnica/Lichtenwald stand. Ministerialen, die das Schloss als Lehen hatten, erreichten keine wichtigeren Posten. Wie alle bis jetzt genannten Gurker Schlösser, entstand auch das Schloss Štrasberk/Strassberg nordwestlich von Krmelj/Karmel wahrscheinlich Mitte des 12. Jahrhunderts. Anfangs war es wahrscheinlich Wohnsitz einer Generation der Gurker Ministerialen, Mitte des 12. Jahrhunderts ging die Hälfte des Schlosses an den kämpferischen Nikolaus von Löwenberg. Später aneigneten sich die Svibno/Scharffenberg Herrscher das Schloss. Neben Štrasberk/Strassberg übernahmen sie 1279 noch den Krško/Gurkfeld Markt und ungefähr sieben Kilometer südwestlich von dem oben genannten Schloss noch den Mokronog/Nassenfuss Turm. Ungefähr gegen Ende des 13. Jahrhunderts entstand in dem Bergland von Jablanica/Jablanitz, am rechten Sava/Save Ufer gegenüber Sevnica/Lichtenwald ein kleines Gurker Schloss Erkenštajn/Obererckestein. Es überwachte den Weg zwischen Štrasberk/Strassberg und Radeče/Ratschach und dem östlichen Mirna/Neuring-Tal, doch es spielte im Vergleich zu anderen Schlössern der Diözese Gurk in Krain keine wichtigere Rolle. Wie das Schloss entstanden ist, ist etwas unklar. Es wurde nämlich erst gegen 1300 zum ersten Mal erwähnt. So wie Erkenštajn/Obererckestein wurde sehr spät auch Rekštanj/Rukenstein gebaut, und zwar am rechten Mirna/Neuring Ufer, ungefähr sieben Kilometer südwestlich von Boštanj/Sawenstein. In erster Hälfte des 14. Jahrhunderts war es im Besitz der Herrscher von Svibno/Scharffenberg. Die wahrscheinliche Zeit seiner Entstehung wäre Ende des 13. oder Anfang des 14. Jahrhunderts.

Während in den 50er und 60er Jahren des 13. Jahrhunderts in verschiedenen Teilen Krains viele Adligen aus der Begleitung des mächtigen Ulrich III. von Spanheim, Herzog von Kärnten, entstanden, gab es unter denen keinen Gurker Ministerial, der seinen Sitz in einem der oben genannten Schlösser hätte. Bezüglich der Größe der Gurker Besitztümer in heutigen Kärnten und in der Steiermark, war der kleine Besitz in Krain und in der Windischen Mark für die Gurker Bischöfe von Nebenbedeutung. Alle großen Dynasten, die in dieser Zeit um den Einfluss kämpften, kamen aus fremden Ländern. Die Gurker Besitztümer in Krain waren nicht ihre Priorität, vor allem gab es unter dortigen Ministerialen keine bedeutenden Soldaten, die für als ihre Begleiter geeignet wären. Während der ganzen in dem Artikel behandelten Zeit standen die Ministerialen am Rand des politischen Geschehens.